



УДК 37.018.2

АВТОБІОГРАФІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Белан Г.В., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту
Херсонський державний університет

Стаття є стислим викладом результатів дослідження, присвяченого особливостям автобіографії як джерела історико-педагогічного дослідження, зокрема під час вивчення педагогічних персоналій у контексті історичної ретроспективи. У статті представлено стислий аналіз характеристик автобіографічних творів, їх основних складових, які було закладено в другій половині XIX ст. На прикладі текстового масиву автобіографій цього періоду доведено, що автентичність автобіографічних творів, їх суб'єктивність, наявність саморефлексії та обмеженість у часі зображення подій підтверджують інформативність автобіографії в якості джерела для досліджень педагогічної персоналії в історико-педагогічному дискурсі, проте застерігають від однозначності сприйняття фактів життєпису того чи іншого діяча у відриві від контексту інших документальних біографічних матеріалів.

Ключові слова: автобіографія, джерельна база, суб'єктивність, біографія педагога, педагогічна персоналія, історико-педагогічне дослідження.

Статья является кратким изложением результатов исследования, посвященного особенностям автобиографии как источника историко-педагогического исследования, в частности при изучении педагогических персоналій в контексте исторической ретроспективы. В статье представлен краткий анализ характеристик автобиографических произведений, их основных составляющих, которые были заложены во второй половине XIX в. На примере текстового массива автобиографий этого периода доказано, что аутентичность автобиографических произведений, их субъективность, наличие саморефлексии и ограниченность во времени изображения событий подтверждают информативность автобиографии в качестве источника для исследованій педагогической персоналії в историко-педагогическом дискурсе, однако предупреждают от однозначности восприятия фактов биографии того или иного деятеля в отрыве от контекста других документальных биографических материалов.

Ключевые слова: автобиография, источниковая база, субъективность, биография педагога, педагогическая персоналія, историко-педагогическое исследование.

Belan H.V. AUTOBIOGRAPHY AS A SOURCE OF THE HISTORICAL AND PEDAGOGICAL RESEARCH: THEORETICAL AND PRAGMATIC ASPECTS

The article is a summary of the results of research devoted to peculiarities of autobiography as a source of historical and pedagogical research, particularly in the study of pedagogical personnel in the context of historical retrospectives. This article presents a brief analysis of the characteristics of autobiographical works, their main components, which was founded in the late nineteenth century. For example, the text array of autobiographies of the period proved that the authenticity of autobiographical works, their subjectivity, the presence of self-reflection and limited in time picture of events prove informative of the autobiography as a source for research of the pedagogical personnel in historical and pedagogical discourse, however, it warns against unambiguous perception of the facts biography of a person in isolation from the context of other biographical documentary materials.

Key words: autobiography, source base, subjectivity, pedagogue's biography, pedagogical personnel, historical and pedagogical research.

Постановка проблеми. Одним із важливих проблемних аспектів історико-педагогічних досліджень є їх джерельна база, яка виступає фактографічним підґрунтям теоретичного і історичного аналізу явищ наукового дискурсу конкретного часового періоду. Доказовість та достовірність результатів досліджень у галузі історії педагогіки, зокрема і такого її напрямку, як педагогічна персоналія, прямо пропорційно залежить від автентичності, репрезентативності та відносної цінності різноманітних, багаточисельних, відмінних за своєю

інформативністю та засобами відображення об'єктивної дійсності, формою та іншими характеристиками джерел. Наукова вагомість вивчення творчої біографії культурно-освітніх діячів, вчених, педагогів минулого та систематизованого висвітлення сукупності їх педагогічних поглядів передусім залежить від об'єктивного розгляду та адекватної інтерпретації комплексу джерел: наукових, публіцистичних, історичних, художніх та особистісних [8, с. 85]. У контексті теми нашої наукової розвідки акцентуємо на важливості особистісних джерел



для цілісного системного дослідження педагогічної персоналії, адже саме епістолярій, щоденники, мемуари, автобіографії «в найбільш концентрованому вигляді втілюють єдність емоційного і раціонального в живій педагогічній практиці і, відповідно, в становленні педагогічних поглядів їх авторів. Говорячи про особистісні історико-педагогічні джерела... необхідно мати на увазі, що будь-які спогади про дитинство, отрочество та юність, що містять відомості про навчальний заклад, який закінчував автор, викладачів, атмосферу цих закладів, можуть і мають бути долучені в якості історико-педагогічних джерел», – зазначає Д.І. Раскін у статті «Классификация историко-педагогических источников» [8, с. 96] Відтак серед особистісних історико-педагогічних джерел, які є надзвичайно важливими для відтворення біографічної складової в дослідженні педагогічної персоналії, фокусуємо увагу на автобіографії як квінтенсії достовірних фактів про основні етапи життєдіяльності конкретної особистості, фактори становлення і розвитку її світоглядних орієнтирів та педагогічних поглядів в інтерпретації самого автора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автобіографія викликала значну зацікавленість дослідників від часу появи самого терміну (від грец. *autos* – сам, *bios* – життя, *grapho* – пишу) на рубежі XVIII–XIX століть, який розглядався як оповідь людини про себе і події свого життя, як вид історичногоповідомлення, домінуючою особливістю якого є суб'єктивно-особистісний характер.

Традиційно автобіографію розглядають як літературний жанр, що може приймати форму роману, повісті, оповідання, нарису тощо з довільним співвідношенням художніх і документальних елементів (М. Бахтін, С. Аверінцев, Л. Гінзбург, Л. Мішина, Г. Міш, Ф. Лежен). Вчені-літературознавці, підкреслюючи науковий інтерес до жанру літературної автобіографії, вважають її складним наджанровим утворенням, що включає в себе тексти різного ґатунку та різного ідейно-естетичного спрямування (О. Галич). Проте багатогранність джерельної бази досліджень автобіографій засвідчує мультидисциплінарність їх проблематики та визначають доцільність наукового розгляду таких творів методологічним інструментарієм інших галузей: історії, психології, філософії, соціології, культурології, педагогіки. «Поле (авто)біографічних досліджень конструється як принципово мультидисциплінарне, що поєднує лінгвістику, антропологію, історію, психологію, соціологію та ін. [1, с. 148]». Відтак основними підходами до вивчення

проблем автобіографії можуть бути як історико-літературний, філософсько-культурологічний, психоаналітичний, соціологічний, так і джерелознавчий та комплексний підходи, які дозволяють простежити екзистенційні та фактологічні аспекти саморефлексії особистості, втілені в автобіографічному дискурсі.

Оскільки **метою** даної статті є представити цінність автобіографії як історико-педагогічного джерела в контексті її розгляду як джерела вивчення зокрема педагогічної персоналії, розглядаємо її як суб'єктивну оповідь від імені автора про ретроспективу власного життя, що охоплює походження педагога, історію його родини; біографічні відомості стосовно дитячих і юнацьких років, а також акцентування на ролі батьків та близьких родичів у становленні світоглядних позицій автора, його життєвого самовизначення; виокремлення найважливіших біографічних дат, інформацію про особисте життя автора; опис років навчання та з'ясування впливу його педагогів, друзів, однодумців, атмосфери навчального закладу; реконструкцію думок та почуттів у цей період, що вплинули на визначення напряму просвітницької та педагогічної діяльності; хронологію основних етапів професійних досягнень педагога, його основні праці тощо.

Виклад основного матеріалу. Ставлення до автобіографії як історичного джерела оформилося всередині XIX ст., коли розпочалося обговорення питання про достовірність відображення дійсності у творах такого типу. Одним із перших, хто доводив унікальність автобіографії в її можливості об'єктивно дослідити всі глибинні аспекти становлення і розвитку людської особистості, був німецький філософ А. Шопенгауер (1788–1860), ця ж думка була пізніше розвинена в «науках про дух» його співвітчизника, історика культури, філософа, літературознавця В. Дільтея (1833–1911). Більшість європейських істориків XIX ст. ставили під сумнів історичну достовірність автобіографії, підкреслюючи її суб'єктивність, детерміновану недосконалістю людської пам'яті та природним прагненням автора зобразити себе з кращого боку. Аргументом на користь документальності автобіографії як історичного джерела була думка офіційного історіографа Пруссії Л. фон Ранке (1795–1886), який, розробляючи методологію історіографії, заснованої на архівних джерелах, стверджував, що автобіографія виступає корисним типом історичногоповідомлення, що дозволяє висвітлити особисте життя автора, яке, проте, не повинно бути пріоритетом для історика.



Відтак саме друга половина XIX стала періодом найбільшого розквіту автобіографії і як літературного жанру, і як історичного джерела. Під впливом розвитку жанру роману в літературознавстві надзвичайної популярності набула мемуарно-автобіографічна проза за рахунок розширення її жанрових і художніх можливостей, створення психологічно-достовірних образів, необхідності відображення та осмислення розмаїття життєвих вражень. Загальновідомим є факт, що поява будь-якого автобіографічного твору зумовлена історичними обставинами конкретної епохи та національним середовищем. Особисті спогади передусім спрямовані на відтворення подій в життєдіяльності людини на тлі соціокультурних змін в суспільстві, кінцевою метою чого є фіксація тих явищ дійсності, які відіграли знакову роль у становленні та формуванні особистості того чи іншого просвітника, педагога, вченого. Саме досягнення цієї мети і становить основну відмінність між автобіографічним твором і мемуарами: автобіографія – це особиста оповідь автора про власний життєвий шлях, мемуарна література ж спрямована на відображення соціокультурного контексту епохи, історичного перебігу подій та констатацію їх впливу на особисте життя людини. Зважаючи на той факт, що автобіографія є більш особистим і вільним у відображенні дійсності твором, ніж мемуари, літературознавці констатують характеристики цього жанру: ретроспективність та авторська суб'єктивність, зумовлена централізацією на постаті самого автора: його житті, доленосних подіях, змаюванні почуттів і уявлень тощо.

Слід зазначити, що майже всі відомі діячі XIX століття залишили нащадкам свої автобіографічні спогади – В. Антонович, О. Барвінський, М. Драгоманов, М. Костомаров, П. Куліш, К. Михальчук, О. Потебня, С. Русова, І. Франко, Т. Шевченко та інші. Сучасні літературознавці, аналізуючи ці зразки творчої спадщини, відзначають, що «автобіографічні спогади XIX століття написані під одним виразним імпульсом: передати свій досвід і свою візію життя наступним поколінням. При тому українські автобіографи, за винятком О. Потебні, мали, так би мовити, дисидентську спонуку. Їхнє життя, навіть у дитинстві і школі, було майже завжди протестом проти офіційної політики уряду. Вони робили роботу, яка була проскрибована і небезпечна. Ними керували ідеї любові до рідного краю і віри в національне відродження. Такі почування виходили з низів, а не з верхів істеблішменту». Відтак домінуючими змістовими акцентами в автобіографіях другої половини XIX сто-

ліття стали суспільно-громадське служіння своєму народові та просвітницька й творча (наукова, літературна) діяльність автора.

Першими комплексними повномасштабними автобіографіями, які всебічно розкривають життєвий і творчий шлях авторів, стали «Моє життя» П. Куліша (1868 р.), «Автобіографія» М. Костомарова (1890). Ці зразки мають чітку структуру, констатуємо наявність певних тематичних складових частин, характерних для класичної моделі життєписів: родовід (походження автора, статус предків) – інформація про батьків та найближчих родичів – народження і дитячі роки – особливості родинного виховання – освіта (домашня, шкільна, університетська) – професійні досягнення, суспільна діяльність – знакові моменти особистого життя тощо. Також ці твори містять відомості, характерні саме для автобіографій XIX століття: участь в організації й діяльності українських Громад, інших науково-просвітницьких товариств; пов'язані із цим відомості про арешти, ув'язнення й заслання; інформація про основні напрями культурно-просвітницької діяльності (збір етнографічного, археологічного, фольклорного матеріалу, публіцистична робота, запровадження навчальних закладів, укладення підручників, характеристика епістолярію, історія створення художніх творів); подорожі Україною та Європою задля підвищення наукової кваліфікації тощо.

Ці твори були написані авторами вже в зрілому віці, як своєрідний підсумок плідного життєвого етапу П. Куліша та М. Костомарова – періоду їх бурхливої педагогічної, громадсько-просвітницької, публіцистичної й літературної діяльності. Ці автобіографії містять надзвичайно цінну інформацію для дослідження їх авторів як педагогічних персоналій, адже виступають джерелом відомостей не лише про факти життєдіяльності П. Куліша та М. Костомарова, але й містять як детальний опис їх політичних, ідеологічних, духовно-екзистенційних переконань, так і їх власне пояснення мотивів діяльності в конкретних ситуаціях громадсько-політичного й культурного життя України другої половини XIX століття.

У текстовому масиві автобіографій означеного часового проміжку виділяються твори меншої літературної цінності, яка проте не виключає їх фактологічного значення, які створювалися громадсько-просвітницькими діячами, педагогами другої половини XIX століття із суто практичних потреб для довідкових видань, літературних енциклопедій, а також на прохання дослідників творчості конкретної постаті. Ці автобіографії характеризуються невеликим обсягом, наявністю чіткої хронології у висвітленні



фактів життєдіяльності, стислим викладом подій, фрагментарністю розкриття біографічних відомостей, практичною відсутністю саморефлексії автора, а відтак і невисоким рівнем художності, акцентом на творчій діяльності постаті, її здобутках (наявність бібліографії праць діяча, укладеної ним самим, перелік псевдонімів тощо). До таких творів дослідники відносять «Автобіографічний нарис» Т. Шевченка, «Автобіографічну записку» О. Потебні, «Автобіографію», «Дещо про себе самого» І. Франка, «Автобіографію» О. Кониського та ін.

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що автобіографічні матеріали другої половини XIX ст., періоду популяризації цього жанру, є надзвичайно цінним історико-педагогічним джерелом, які, як правило, містять автентичну інформацію про походження, родинний статус, освіту, кар'єру діяча, творчі здобутки; приятельське або родинне листування, яке містить унікальну інформацію про особу, коло її знайомих, інтереси, заняття, захоплення, внутрішній світ; перелік їх наукових та художніх творів; детальну характеристику напрямів педагогічної, просвітницької, громадсько-політичної діяльності, пояснення мотивів власних вчинків у суперечливих ситуаціях тощо. Текстовий масив автобіографій представлений як комплексними, високохудожніми творами, так і невеликими за обсягом фактографічними зразками, створеними для потреб видавців і дослідників творчості. Автентичність автобіографічних творів, їх суб'єктивність, наявність саморефлексії та обмеженість у часі зображення подій як підтверджують інформативність автобіографії в якості джерела для досліджень педагогічної персоналії в історико-педагогічному дискурсі, так і застерігають від однозначності сприйняття фактів життєпису того чи іншого діяча у відриві від контексту інших документальних біографічних матеріалів. Із сучасних методологічних позицій історико-педагогічної науки повну та об'єктивну характеристику життєдіяльності тієї чи іншої особистості дасть лише комплексне використання сукупності всіх джерел в їх порівняльно-аналітичному вимірі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галич О.А. Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, поетика / О.А. Галич. – К. : КДП ім. О.М. Горького, 1991. – 217 с.
2. Драгоманов М. Автобіографія / М. Драгоманов // Самі про себе: Автобіографії видатних українців XIX століття / За ред. Ю. Луцького. – Нью-Йорк : Видання Української Вільної Академії Наук у США, 1989. – С. 115–145.
3. Конисский А. Автобіографія / А.Конисский // Світ. – 1882. – С. 227–228.
4. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография / Н.И. Костомаров; Сост. и ист.-биограф. очерк В.А. Замлинского; Примеч. И. Л. Бутича. – 2-е изд. – К. : Лыбидь, 1990. – 736 с.
5. Куліш П. Моє життя / Пантелеймон Куліш // Куліш П. Повість про Український народ; Моє життя; Хутірська філософія і віддалена од світу поезія / Упорядкув., передм., пер., прим. О. Шокало. – К. : Редакція журналу «Український світ», 2005. – С. 95–138.
6. Луцький Ю. Передмова / Ю. Луцький // Самі про себе: Автобіографії видатних українців XIX століття / За ред. Ю. Луцького. – Нью-Йорк : Видання Української Вільної Академії Наук у США, 1989. – С. 7–17.
7. Потебня О. Автобіографічна записка Олександра Потебні / О. Потебня ; пер. Б. Шнайдер // Самі про себе : автобіографії видатних українців XIX-го століття / ред. Юрія Луцького. – Нью Йорк, 1989. – С. 225–228.
8. Раскин Д.И. Классификация историко-педагогических источников / Д.И. Раскин // Историкографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики : сб. науч. тр. / Под ред. Э.Д. Днепровы и О.Е. Кошелевой. – М., 1989. – С. 85–98.
9. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Сухомлинська. – Київ : А.П.Н., 2003. – 68 с.
10. Франко І. Дещо про себе самого / І. Франко // Франко І.Я. Твори: в 20 т. / Редкол.: Корнійчук О.Є., Білецький О.І. та ін. – Т. 1. : Автобіографічні матеріали. Оповідання. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1955. – С. 25–29.
11. Шевченко Т.Г. Письмо Т. Гр. Шевченка к редактору «Народного чтения» / Т.Г. Шевченко // Шевченко Т.Г. Зібрання творів: у 6 т. / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. – Т. 5. : Щоденник. Автобіографія. Археологічні нотатки та ін. – К. : Наукова думка, 2001. – С. 194–198.
12. Ярошевський М.Г. Биография ученого как науковедческая проблема / М.Г.Ярошевський // Человек науки. – М., 1974. – С. 19–57.